

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

САМОЛЬОТОВ ПАВЛО ВАЛЕНТИНОВИЧ

УДК 332.122: 551.4.035 (292.451/454)

**ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ)**

Спеціальність: 08.10.01 – Розміщення продуктивних сил
і регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Львів-2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті регіональних досліджень НАН України.

Науковий керівник: кандидат економічних наук

Кравців Василь Степанович,

Інститут регіональних досліджень НАН України,
заступник директора Інституту з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, чл.-кор. УААН

Лендел Михайло Андрійович,

Ужгородський національний університет,
професор кафедри

доктор економічних наук, старший науковий співробітник

Семів Любов Казимирівна,

Інститут регіональних досліджень НАН України,
провідний науковий співробітник

Провідна установа: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, відділ методології
сталого розвитку і екологічної безпеки, м. Київ

Захист відбудеться 23 червня 2005 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д35.154.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті
регіональних досліджень НАН України за адресою: 76026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту регіональних досліджень НАН України
за адресою: 76026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук

Жовтанецький В.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Після конференції ООН з довкілля та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) одним з найважливіших елементів сталого розвитку глобальної екосистеми було визнано гірські території Землі, яким належить значна роль у збереженні соціальної та політичної стабільності всього суспільства. Незважаючи на певні можливості щодо саморозвитку гірських територій, складні умови гір не дозволяють забезпечити місцевому населенню достатній рівень життя, що зумовлює появу негативних соціально-економічних та екологічних тенденцій, які без зовнішнього втручання неминуче призводять до погіршення демографічної ситуації, зростання соціальної напруги, знищення природних багатств. Генеральна Асамблея ООН проголосила 2002 рік Міжнародним Роком Гір (ГҮМ-2002), що є ознакою надзвичайної важливості та екологічної, культурної і соціально-економічної цінності гірських районів.

Гострота соціально-економічних та екологічних проблем гірських районів Українських Карпат обумовлена не тільки специфічними умовами гір та пов'язаними з цим труднощами життєдіяльності горян, але й складними проблемами реформування економіки країни та виходу її з економічної кризи. Це стосується як рівня економічного розвитку та раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, так і стану демографічних та соціальних процесів і особливо якості життя гірського населення.

Теоретичні основи сталого розвитку розробляються вітчизняними вченими: Є. Буравльовим, В. Волошиним, Л. Гринів, М. Голубцем, З. Герасимчук, М. Долішнім, Б. Данилишиним, С. Дорогунцовим, Л. Мельником, І. Продіусом, О. Ральчуком, Л. Руденком, В. Трегобчуком, А. Федорищевою, С. Харічковим та ін. Проблеми регіонального розвитку у взаємозв'язку соціальних, економічних та екологічних процесів знаходять відображення у роботах П. Беленького, Є. Бойка, Б. Буркинського, М. Долішнього, Ф. Заставного, С. Злупка, М. Козоріз, В. Кравціва, М. Лендела, І. Лукінова, М. Мальського, С. Писаренко, Я. Побурка, Л. Семів, О. Шаблія, М. Чумаченка та інших вчених. Питаннями розвитку гірських територій присвячені праці Ю. Баденкова, Е. Брюгера, М. Жука, Л. Люкшандерля, Е. Мартіненго, П. Мессерлі, Ю. Стадницького.

Однак, проблеми стратегічного управління гірськими територіями на засадах сталого розвитку потребують подальших досліджень. Необхідність врахування специфічних регіональних чинників при формуванні та реалізації стратегії сталого розвитку гірських територій визначили напрям дослідження, мету і структуру дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дисертаційного дослідження пов'язаний з тематикою науково-дослідних робіт Інституту регіональних досліджень НАН України: “Соціально-економічні механізми реалізації регіональної екологічної політики” (№ державної реєстрації 0100U000832), “Концептуальні основи формування політики освоєння рекреаційного потенціалу регіону та механізми її реалізації в ринкових умовах”

(№ державної реєстрації 0102U000430), “Розробка програми розвитку рекреаційного комплексу Львівської області” (№ державної реєстрації 0102U000432).

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад формування стратегії сталого розвитку гірських територій та розробка механізмів її реалізації в умовах Українських Карпат.

У відповідності з метою дослідження були визначені і розв’язані наступні завдання:

- дослідження передумов та закономірностей переходу суспільства до сталого розвитку;
- дослідження проблем адаптації теорії сталого розвитку до регіональної специфіки гірських територій;
- дослідження особливостей гірських територій та класифікація факторів, що визначають специфіку їх еколого-економічного та соціального розвитку;
- аналіз зарубіжного досвіду управління розвитком гірських територій з метою визначення можливостей його використання у вітчизняній практиці;
- аналіз соціально-економічної та екологічної ситуації в гірських районах Українських Карпат;
- розробка методичних засад комплексної оцінки рівня розвитку гірських районів;
- формування концептуальної моделі розробки стратегії сталого розвитку гірських районів Українських Карпат та соціально-економічного механізму її реалізації.

Об’єктом дослідження є процес еколого-економічного та соціального розвитку гірських територій Українських Карпат.

Предметом дослідження виступають принципи та механізми ефективного управління розвитком гірських територій за критеріями сталого розвитку.

Методи дослідження. Теоретичною основою проведених досліджень є положення сучасної економічної теорії управління регіональним розвитком, концепція сталого розвитку, зокрема рішення Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро – 1992, Йоганнесбург – 2002) та Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (Київ, 2003). В роботі використані праці вітчизняних і зарубіжних економістів з проблем регіонального розвитку; законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України; статистична та звітна інформація щодо соціально-економічного розвитку гірських районів Українських Карпат, матеріали досліджень Інституту регіональних досліджень НАН України, результати власних досліджень автора. В процесі виконання роботи застосовувались загальноприйняті в економічній науці методи:

- монографічний – при дослідженні передумов та закономірностей переходу суспільства до сталого розвитку;
- системний підхід – при дослідженні проблем регіональної адаптації теорії сталого розвитку;

- економічний аналіз – при дослідженні соціально-економічної та екологічної ситуації в гірських районах Українських Карпат;
- SWOT-аналіз – при розробці стратегії сталого розвитку гірських районів з метою визначення наявних конкурентних переваг гірських районів та їх слабких сторін;
- економіко-математичне моделювання – при розробці методичних засад комплексного аналізу рівня розвитку гірських територій.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає у розробці теоретико-методичних засад переходу гірських територій Українських Карпат до сталого розвитку. Основні результати, які визначають наукову новизну та виносяться на захист, полягають у наступному:

вперше:

- обґрунтовано структуру і розкрито зміст соціально-економічного механізму реалізації принципів сталого розвитку гірських територій, основними складовими якого є: ринкові механізми управління розвитком; державна політика підтримки гірських територій; повноцінна інтеграція у європейські структури реалізації гірської політики; участь місцевих громад та органів місцевого самоврядування у вирішенні проблем розвитку; розробка цільових галузевих та комплексних регіональних програм;

удосконалено:

- методичний підхід до дослідження гірського регіону як надскладної соціально-еколого-економічної системи, до складу якої входить сукупність взаємозв'язаних природних, економічних та екологічних компонентів, яка має власну мету розвитку, здатна до самоорганізації, що відображається на стані її розвитку; обґрунтовано структуру та схему взаємодії складових регіональної соціально-еколого-економічної системи в умовах сталого розвитку;
- методику комплексної оцінки рівня розвитку гірських територій, яка на відміну від існуючих, базується на порівнянні умов та результатів розвитку за комплексом ознак на фоні відповідних середньообласних показників, що характеризують соціальний, економічний та екологічний стан гірських районів;

отримали подальший розвиток:

- система вибору класифікаційних ознак та факторів, що визначають специфіку та особливості розвитку гірських територій. Розроблена в роботі класифікація факторів побудована за ознаками: об'єкту впливу (географічні, екологічні, соціальні, економічні фактори); характеру дії (сприятливі та обмежуючі); рівня дії (загальні та специфічні);
- концептуальні засади переходу гірських районів до сталого розвитку, на основі сформульованих принципів та запропонованої концептуальної моделі формування та реалізації стратегії сталого розвитку;

- засади формування системи сприяння розвитку підприємництва в гірських умовах на різних етапах реалізації стратегії переходу до сталого розвитку гірських територій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості застосування запропонованих методичних підходів та рекомендацій при формуванні та реалізації стратегії сталого розвитку гірських територій. Результати виконаних досліджень знайшли впровадження при формуванні регіональної політики розвитку Карпатського регіону. Зокрема, результати дисертаційного дослідження використані у “Концепції розвитку санаторно-курортної сфери, туризму і відпочинку у Львівській області”, схваленій рішенням колегії Львівської обласної державної адміністрації від 1 лютого 2002 року. Пропозиції, викладені в доповідній записці “Соціально-економічний стан гірських районів Львівської області та шляхи його покращення” використовуються головним управлінням економіки Львівської облдержадміністрації при розробці щорічних програм соціально-економічного розвитку Львівської області (лист головного управління економіки ЛОДА від 04.02.2005 №22-1/4-286).

Основні положення, висновки і пропозиції, викладені в аналітичній записці “Про пріоритетні напрями розвитку рекреаційної сфери у Карпатському регіоні” використані при розробці стратегії економічного та соціального розвитку Львівської області до 2010 року та при плануванні діяльності Ради з туризму Карпатського регіону (лист Львівської облдержадміністрації від 02.04.2003 № 529-1308/8-10).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в роботі використані лише ті положення, які є результатом особистої роботи здобувача. Конкретний доробок здобувача у працях, опублікованих у співавторстві, вказаний в авторефераті.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційної роботи пройшли апробацію і доповідались на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях. Зокрема, на V Міжнародному конгресі українських економістів “Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку” (Львів, 2000); на міжнародній науково-практичній конференції “Підприємництво в Україні: проблеми і шляхи розвитку” (Львів-Дрогобич-Трускавець, 2000); на регіональній науково-практичній конференції “Стратегія сталого розвитку Закарпаття: еколого-економічні та соціальні моделі” (Ужгород, 2001), на міжнародній конференції “Гори і люди (у контексті сталого розвитку)” (Рахів, 2002), на XIV Міжнародній науково-практичній конференції “Формування стратегії розвитку регіону на інноваційній основі” (Чернівці, 2004), на науково-практичній конференції “Ефективне використання природно-ресурсного потенціалу як чинник оптимізації просторового розвитку регіонів” (Луцьк, 2004).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 17 наукових праць, з них 11 у фахових виданнях ВАК України. Загальний обсяг публікацій – 23,99 д.а., з яких 9,42 д.а. належить особисто автору.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи – 204 сторінки комп’ютерного тексту, в тому числі основний текст – 197 сторінок, з яких 12 повністю займають таблиці і рисунки, 27 таблиць, 10 рисунків; 3 додатки на 7 сторінках. Список використаних джерел включає 194 позиції і займає 20 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету і завдання, визначено об’єкт та предмет дослідження. Висвітлено наукову новизну одержаних результатів та практичне значення роботи, наведені дані про апробацію основних положень.

Перший розділ “Теоретико-методичні засади сталого розвитку гірських територій” присвячений дослідженню основних положень теорії сталого розвитку та проблем її регіональної адаптації; особливостей соціально-економічних та екологічних процесів в умовах гір та висвітленню зарубіжного досвіду управління розвитком гірських територій.

Оскільки в економічній теорії та практиці використовуються різні тлумачення щодо визначення сутності сталого розвитку, його змісту та ролі у подальшому розвитку людства, у дисертації на основі аналізу і узагальнення існуючих положень, автор пропонує власні підходи. Зокрема, в роботі сталий розвиток розглядається, насамперед, як екологічно сталий, тобто такий, коли при зростанні економіки техногенний тиск на довкілля залишається на стабільно прийнятному рівні. При цьому економічне зростання, ріст матеріального виробництва та споживання відбуваються у певних межах, які, з одного боку, дозволяють підтримувати гідні умови життєдіяльності людей, і, з другого – забезпечують здатність екосистем поглинати забруднення та зберігати здатність до самовідновлення. Сталий розвиток розглядається як такий, що не тільки сприяє економічному зростанню, але й справедливо розподіляє його результати, відновлює довкілля в більшій мірі, ніж знищує його, сприяє зростанню можливостей людей, а не збіднює їх.

Проблема переходу до сталого розвитку вимагає формування нових господарських відносин, прогресивність та екологічна ефективність яких полягає у подоланні дефіцитності ресурсів і перетворенні ресурсного потенціалу у систему, адаптовану до постійно зростаючих потреб. Автор відзначає, що в основі таких відносин лежить раціональна взаємодія ринкової економіки та політики держави як відповідь на деградацію довкілля та зростаючий дефіцит ресурсів.

В роботі відзначається, що проблема переходу до сталого розвитку має глибоку регіональну фізико-географічну, історико-генетичну, ментально-етнічну та морально-етичну специфіку, яка зумовлює потребу опрацювання способів її розв’язання не лише на рівні окремих

держав чи їх об'єднань, але й на рівні адміністративно-територіальних одиниць різного рівня, населених пунктів чи окремих громад. Оскільки більшість глобальних соціально-економічних та екологічних проблем за специфікою виникнення та методами вирішення вважаються такими, що мають переважно регіональний характер, а кожному регіону властиві специфічні природно-екологічні та соціально-економічні умови, в роботі запропоновано розглядати будь-який регіон як соціально-еколого-економічну систему, яка має власну мету розвитку, здатна до самоорганізації і це знаходить відображення у характері її розвитку. В роботі дана характеристика екологічної, економічної та соціальної підсистем та обґрунтована структурна схема їх взаємодії в умовах сталого розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Структурна схема елементів регіональної соціально-еколого-економічної системи в умовах сталого розвитку

Після конференції ООН з довкілля і розвитку одним з найважливіших елементів сталого розвитку глобальної екосистеми визнано гірські території, яким належить значна роль у збереженні соціальної та політичної стабільності всього суспільства. У роботі показано, що

незважаючи на певні можливості щодо їх саморозвитку, специфічні умови гір не дозволяють забезпечити місцевому населенню достатньо високий соціально-економічний рівень життя, що обумовлює виникнення там негативних соціально-економічних та екологічних тенденцій, які без зовнішнього втручання неминуче призводять до погіршення демографічної ситуації, зростання соціальної напруги, знищення природних багатств.

З метою дослідження особливостей прояву специфічних умов гірських територій на рівень життя та господарювання гірських мешканців в дисертації запропоновано класифікацію факторів, що визначають специфіку розвитку гірських територій. На основі виділених класифікаційних ознак всі фактори згруповані за об'єктом впливу (географічні, екологічні, соціальні, економічні); характером дії (сприятливі, обмежуючі); рівнем впливу (загальні, специфічні). В роботі дана характеристика кожної із виділених груп, обґрунтована доцільність їх використання при розробці стратегічних планів розвитку гірських територій.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що при належній організації справи можливий збалансований, екологічно сталий розвиток гірських територій, який має базуватись на науково обґрунтованому використанні природних умов і ресурсів гір, стимулюючих заходах держави щодо їх освоєння та фінансових дотаціях держави місцевим жителям. Основними заходами щодо стимулювання господарського розвитку гірських районів у зарубіжних країнах є: державне субсидіювання перспективних проектів; надання компенсаційних допомог; надання заохочувальних премій для продукції, виробленої у несприятливих умовах; пільговий режим інвестування; сприяння структурній перебудові економіки; розбудова інфраструктури. Результати аналізу зарубіжного досвіду управління гірськими територіями, виконаного з врахуванням природних та соціально-економічних особливостей ситуації у гірських районах Українських Карпат, можуть бути використані при формуванні стратегії їх сталого розвитку та тактики державного впливу на соціально-економічну ситуацію в регіоні.

Розділ 2 “Дослідження соціально-економічної та екологічної ситуації в гірських районах Українських Карпат” висвітлює результати оцінки сучасного стану природно-ресурсного потенціалу, екологічної ситуації рівня економічного розвитку та соціальних проблем гірських територій. Детальний аналіз соціально-економічного розвитку регіону в роботі проведено на прикладі гірських районів Львівської області.

В процесі дослідження встановлено, що при надзвичайному багатстві та різноманітності природно-ресурсного потенціалу гірських територій Карпатського регіону, його використання далеко не раціональне. Процес використання природних ресурсів гір внаслідок значної вразливості гірських екосистем досить специфічний, що нерідко ігнорується землекористувачами, фахівцями та управлінцями. Крім того, важливою причиною нераціонального використання природно-ресурсного потенціалу є складний економічний стан в державі та трансформація

системи управління на всіх рівнях влади, які негативно позначилися на фінансуванні робіт щодо збереження довкілля, виконавчій дисципліні, дотриманні норм та правил господарювання.

Складні природні умови в гірській місцевості обмежують вибір видів господарської діяльності для місцевого населення і зумовлюють особливі умови господарювання. Негативний вплив на якісні показники господарювання в гірських районах справляють високі транспортні витрати, відсутність інформації та вузький вибір потенційних партнерів з торговельно-економічної діяльності, обмежені можливості для реалізації ринкових ініціатив. Проведений аналіз показав, що зниження обсягів виробництва переробних галузей компенсується необґрунтовано великими масштабами експлуатації природних ресурсів та їх експортом без подальшої переробки на вітчизняних підприємствах. Так, у 2003 р. порівняно з 1998 р. обсяги експортованої продукції зросли у Старосамбірському районі Львівської області у 4,0 рази, Сколівському – в 5,5 рази, Турківському – у 8,7 рази, Дрогобицькому – у 12,6 рази, тоді як в середньому по області цей показник виріс лише у 2,6 рази. Подібні деформації спостерігаються і в інших гірських районах. Поступаючись продуктивністю праці, гірські території переорієнтовуються на конкурентний товар (таким є ліс), який з мінімальними витратами майже у готовому вигляді можна одержати від природи. А це призводить до знищення карпатських лісів та занепаду лісопереробної галузі.

У значно складніших умовах, порівняно з іншими регіонами, у гірській зоні Карпат розвивається сільськогосподарське виробництво, яке має свою специфіку, обумовлену ґрунтово-кліматичними умовами, рельєфом місцевості, структурою земельних угідь, земельно-правовими відносинами, існуючими місцевими традиціями тощо. Аналіз розвитку сільського господарства гірських районів Львівської області свідчить про те, що за останні п'ять років низький рівень врожайності багатьох сільськогосподарських культур призвів до зниження їх середньорічного виробництва. Залишається низьким рівень ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в громадському секторі в порівнянні з індивідуальним.

В процесі аналізу встановлено, що ціла низка негативних екологічних та економічних наслідків обумовлена інтенсивно-техногенними системами ведення сільськогосподарського виробництва на гірських територіях. Надмірне розорювання гірських схилів, перевипас худоби, безсистемне прокладання доріг, масове використання агрохімікатів призвели до масштабних ерозійних процесів, забрудненості та деградації гірських ландшафтів, втрати родючості ґрунтів, зниження саморегулюючої здатності агросистеми, а відповідно – її екологічної стійкості.

Традиційна для гірської місцевості рекреаційна діяльність, для розвитку якої в Українських Карпатах є сприятливі умови, сьогодні має меншу інвестиційну привабливість для потенційних інвесторів порівняно з іншими сферами вкладання капіталу в гірській місцевості (наприклад, лісозаготівлю).

Аналіз соціальних проблем свідчить, що слаборозвинені економічно, гірські райони в силу природних, географічних, історичних та ряду інших факторів мають незадовільну соціальну інфраструктуру, що формує відповідне середовище життєдіяльності людей та значно гірші соціально-економічні умови життя і розвитку, ніж у рівнинних районах. Це призвело до появи таких негативних явищ як зменшення чисельності населення, скорочення народжуваності, висока смертність, міграційний відтік населення, погіршення якості життя (табл. 1).

В роботі зазначено, що вихід гірських районів Українських Карпат з депресивного стану можливий лише за умови трансформації господарства регіону у напрямку підвищення рівня економічної ефективності та екологічної безпеки.

Таблиця 1

Показники розвитку соціальної сфери гірських районів Львівської області у 2003 році

Райони	Кількість народжених в розрахунку на 1000 осіб населення	Кількість померлих в розрахунку на 1000 осіб населення	Природний приріст, скорочення населення (-), осіб	Рівень зареєстрованого безробіття, %	Середньомісячна зарплата, грн.
Всього по Львівській області	9,6	13,4	-3,8	4,01	419,14
в т. ч. по гірських районах:					
Дрогобицький	9,9	16,0	-6,1	3,55	274,34
Сколівський	11,4	14,9	-3,5	6,9	399,20
Старосамбірський	9,4	16,1	-6,7	7,73	237,89
Турківський	12,6	13,6	-1,0	8,49	296,27
м. Борислав	9,2	13,5	-4,3	8,41	466,31

Джерело: Статистичний щорічник Львівської області за 2003 рік. Част. II. Державний комітет статистики України, Львівське обл. упр. статистики. – Львів, 2004. – 370 с.

Важливою передумовою соціально-економічного розвитку регіону є зміна структури господарства: зменшення частки природоексплуатуючих галузей матеріального виробництва і прискорений розвиток сфери послуг (особливо рекреаційних) та інфраструктури. Як і всі проблемні регіони, гірські райони Українських Карпат – це території, які самостійно не зможуть вирішити численні соціально-економічні та екологічні проблеми та реалізувати свій природно-ресурсний потенціал і тому вимагають активної підтримки з боку держави.

Третій розділ роботи *“Шляхи удосконалення управління гірськими територіями на засадах сталого розвитку”* присвячений дослідженню методичних засад комплексної оцінки рівня розвитку гірських територій, розробці та реалізації стратегії сталого розвитку, обґрунтуванню соціально-економічного механізму реалізації принципів сталого розвитку гірських територій.

Найважливішою передумовою переведення регіонів України на модель сталого розвитку є всебічна зрівноваженість та збалансованість інтересів соціального прогресу, екології та економіки за

максимально можливою кількістю демографічних, соціальних, економічних, екологічних та інших показників.

Розроблена в дисертації методика оцінки рівня розвитку гірських територій побудована на комплексності відображення процесу розвитку, врахуванні специфіки розвитку гірських територій з використанням системи показників, які найбільш повно відображають їх еколого-економічний та соціальний стан. Суть запропонованої методики полягає у порівнянні умов та результатів розвитку окремих гірських районів за комплексом обраних ознак на фоні відповідних середніх показників по області. Узагальнена інтегральна оцінка рівня розвитку гірських територій здійснюється на основі інтегральних індексів соціального й економічного розвитку та екологічного стану, які розраховуються за допомогою інформативних показників базового рівня.

Слід зазначити, що серед показників, які характеризують рівень розвитку гірських районів є такі, зростання яких його підвищує, і такі, зростання яких негативно впливає на стан регіону.

Враховуючи це, розрахунок часткових індексів на основі відповідних значень обраних показників за певний період здійснюється за формулою:

- для j -тих показників, кількісне зростання яких позитивно впливає на розвиток регіону:

$$i_{jk} = p_{jk} / p_{j \text{ сер}}, \quad (1)$$

де i_{jk} – частковий індекс розвитку k -того району;

p_{jk} – значення j -того показника для k -того району;

$p_{j \text{ сер}}$ – середнє по області значення j -того показника.

- для m -тих показників, кількісне зростання яких негативно впливає на розвиток регіону:

$$i_{mk} = p_{m \text{ сер}} / p_{mk}, \quad (2)$$

де i_{mk} – частковий індекс розвитку k -того району за певний період;

p_{mk} – значення m -того показника для k -того району;

$p_{m \text{ сер}}$ – середнє по області значення m -того показника.

В цілому по комплексу показників, наприклад, соціального розвитку, відповідний інтегральний індекс визначається як середнє арифметичне від часткових індексів за окремими показниками.

$$I_{k \text{ соц.}} = \sum_{1}^n i_k / n, \quad (3)$$

де $I_{k \text{ соц.}}$ – інтегральний індекс соціального розвитку k -го району;

n – кількість аналізованих показників соціального розвитку району.

В такий же спосіб визначаються інтегральні індекси економічного розвитку та екологічного стану районів.

Розрахунки інтегральних індексів соціального, економічного розвитку та екологічного стану гірських територій, проведені на прикладі 4-х гірських районів Львівської області, підтверджують дані попереднього аналізу про досить низький рівень соціально-економічного розвитку більшості гірських районів (табл. 2).

Таблиця 2

Інтегральні індекси розвитку гірських районів Львівської області

	Інтегральний індекс економічного розвитку	Інтегральний індекс соціального розвитку	Інтегральний індекс екологічного стану
Дрогобицький	0,36	0,71	5,95
Сколівський	0,25	0,78	19,43
Старосамбірський	0,16	0,71	19,27
Турківський	0,15	0,73	21,92

Значення інтегральних індексів економічного розвитку гірських районів Львівської області засвідчують особливо несприятливу економічну ситуацію у Турківському та Старосамбірському районах (відповідно 0,15 та 0,16). Розрахунки інтегральних індексів соціального розвитку показують, що рівень розвитку соціальної сфери у всіх чотирьох гірських районах Львівщини становить 70-80% від середньообласного.

Щодо оцінки якості навколишнього середовища, то, як свідчать дані табл. 2, екологічний стан гірських районів Львівської області є значно кращим, ніж в середньому в області. Особливо сприятливими в екологічному відношенні є Сколівський, Старосамбірський та Турківський райони (індекси 19,43, 19,27 та 21,92 відповідно). І, навіть, Дрогобицький район, який суттєво відстає у цьому відношенні від інших гірських районів, є майже у 6 разів благополучнішим, ніж область в цілому (значення індексу 5,95). Висока якість довкілля є для цих територій конкурентною перевагою, яку необхідно використовувати для покращення соціально-економічної ситуації. Проте ці результати, отримані на основі існуючих статистичних даних, не відображають специфічних екологічних проблем, що стоять перед гірськими територіями. Серед найважливіших з них є: нераціональне використання природно-ресурсного потенціалу Карпат та проблема руйнівних паводків та повеней, які майже кожен рік завдають значних економічних збитків та призводять до загибелі людей. В роботі зазначено, що показники стану довкілля, які базуються на обсягах забруднення повітря, води і ґрунтів, та інших фізичних проявах деградації навколишнього середовища є недосконалими індикаторами в умовах руху до збалансованого сталого розвитку. В дисертації наведено комплекс якісних індикаторів економічного прояву деградації довкілля, однак

зазначається, що економічна оцінка їх на регіональному рівні через певні показники – проблема складна і потребує додаткових досліджень.

В роботі зроблено висновок про необхідність відображення стратегічних цілей економічного та соціального розвитку країни на регіональному рівні з урахуванням специфічних природно-географічних, історичних, економічних факторів і реальної територіальної диференціації рівня економічного розвитку, соціального становища та екологічної ситуації в регіонах.

Запропоновану в роботі концептуальну модель формування та реалізації стратегії сталого розвитку гірських територій наведено на рис. 2. Реалізацію стратегії сталого розвитку гірських територій Українських Карпат автор пропонує здійснювати поетапно. На першому етапі передбачається створення передумов для реалізації принципів соціальної справедливості, призупинення зuboжіння та забезпечення умов для макроекономічного зростання. Покращення ситуації в регіоні на цьому етапі очікується за рахунок двох джерел:

- державної допомоги безпосередньо населенню та місцевим бюджетам (державні інвестиції повинні насамперед спрямовуватися у розвиток інфраструктури);
- росту підприємницької активності у традиційних сферах господарського розвитку: туризмі, лісовому господарстві, тваринництві, а також у тих сферах, які забезпечують поповнення місцевих бюджетів за рахунок акумуляції коштів з інших територій та з-за кордону (туризм, відпочинок, лікування).

Визнано за необхідне на протязі першого етапу реалізації стратегії запровадити спеціальний інвестиційний режим у межах гірських територій та різноманітні механізми оптимального управління розвитком гірських територій.

Другий етап передбачає структурну перебудову економіки, збалансоване використання природно-ресурсного потенціалу, забезпечення якості життя, яка відповідає стандартам європейських країн, надання широких прав територіальним громадам. Результативність господарської діяльності зробить можливим до кінця другого етапу реалізації стратегії соціально-економічного розвитку відмовитися від державної допомоги місцевим бюджетам (або скоротити її до мінімуму) і перетворити цей регіон із депресивного у такий, що стабільно розвивається.

Принципи формування регіональної політики розвитку підприємництва повинні кардинально змінитись в напрямках поглиблення процесів лібералізації і демократизації, на базі яких мають бути сформовані нові механізми прийняття рішень з урахуванням інтересів всіх основних суб'єктів економіки.

В подальшому передбачається створення глобальної системи екологічної безпеки, широке впровадження високоефективних екологічно безпечних технологій, гармонізація відносин людини і природи.

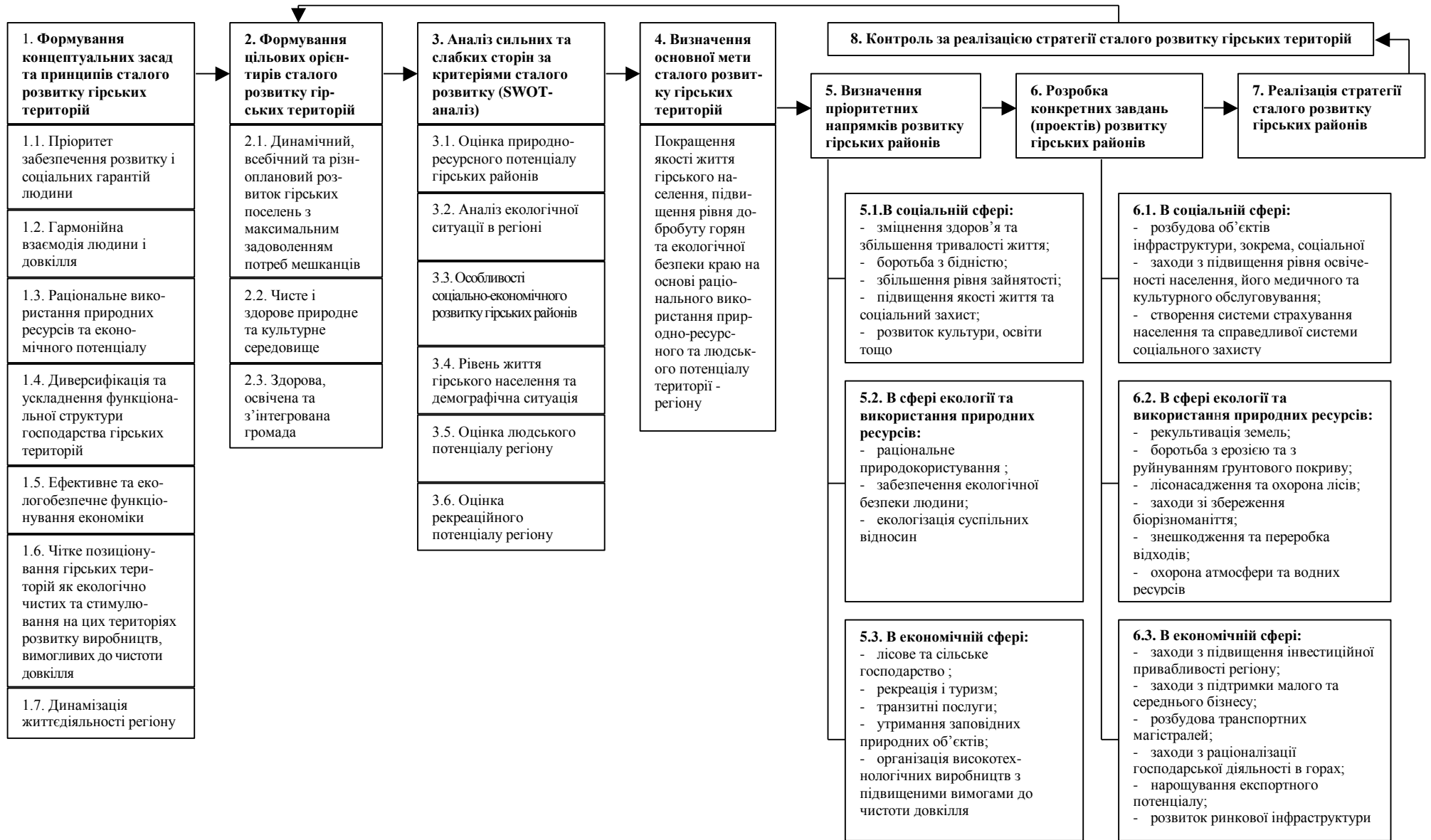

Рис. 2. Концептуальна модель формування та реалізації стратегії сталого розвитку гірських територій

При побудові соціально-економічного механізму формування та реалізації стратегії сталого розвитку гірських територій ми виходили з необхідності створення умов для використання синергетичного ефекту дії державних і ринкових інституцій, які б доповнювали одна одну та сприяли якнайшвидшому виходу гірських територій з кризового стану та їх переходу до сталого розвитку. Основними складовими соціально-економічного механізму реалізації принципів сталого розвитку гірських територій є:

- ринкові механізми управління;
- державна політика підтримки гірських територій;
- повноцінна інтеграція у європейські структури реалізації гірської політики;
- вирішення проблем розвитку на місцевому рівні;
- формування та реалізація галузевих та регіональних програм розвитку.

Виходячи із завдань реалізації принципів сталого розвитку гірських територій, в дисертації обґрунтовано зміст та механізми дії кожної з вказаних складових. В роботі зроблено висновок про те, що успіх реалізації стратегії сталого розвитку гірських районів в значній мірі залежить від освіченості, обізнаності, моральних засад, ментальності, естетичних потреб та громадської позиції гірських мешканців, а також від формування постійного прямого та зворотного зв'язку між органами влади і керованою ними системою.

ВИСНОВКИ

Основним науковим результатом дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних та методичних засад переходу гірських територій Українських Карпат до сталого розвитку, на основі яких розроблено концептуальну модель формування стратегії сталого розвитку гірських територій. На основі проведених досліджень можна сформулювати наступні висновки:

1. В умовах сталого розвитку регіон, як надскладна соціально-еколого-економічна система, повинен досягти збалансованої взаємодії її основних компонентів та вирішення ними наступних важливих проблем:

- екологічної – забезпечення якісного природного середовища проживання людей;
- економічної – забезпечення економічного зростання як основи підвищення життєвого рівня населення;
- соціальної – забезпечення на цій основі нормальних умов життя людей.

2. З метою врахування особливостей прояву загальних закономірностей та принципів організації, розвитку та розміщення галузей економіки в умовах гірських територій в дисертації розроблено класифікацію факторів, які визначають специфіку та особливості розвитку гірських

територій за такими класифікаційними ознаками: об'єкту впливу (географічні, екологічні, соціальні, економічні); характеру дії (сприятливі та обмежуючі); рівня дії (загальні та специфічні).

3. Дослідження стану соціально-економічного розвитку гірських територій проведених на прикладі Львівської області, свідчить про їх значне відставання за більшістю показників порівняно з середньообласними значеннями. Виявлено цілий ряд специфічних екологічних проблем, хоча в цілому гірські райони відносяться до екологічно чистих. Визначено, що гірські території Українських Карпат відносяться до проблемних регіонів, які самостійно не зможуть вирішити численні соціально-економічні та екологічні проблеми та реалізувати свій високий природно-ресурсний потенціал і тому вимагають активної допомоги з боку держави.

4. Для виявлення відмінностей у екологічному стані та рівні соціально-економічного розвитку окремих районів з метою їх оцінки та розробки на цій основі регіональної політики сталого розвитку автором запропоновано методику комплексної оцінки розвитку гірських територій, проведено розрахунки інтегральних індексів екологічного стану та соціального і економічного розвитку гірських районів Львівської області.

5. Формування стратегії сталого розвитку гірських територій базується на обґрунтованих в дисертаційній роботі принципах: раціональному використанні природних ресурсів та економічного потенціалу; диверсифікації та ускладненні функціональної структури гірських територій; ефективному та екологічнобезпечному функціонуванні економіки, динамізації життєдіяльності регіону; раціональному поєднанні ринкових і державних важелів регулювання відносин суспільства і природи; узгодженість обраних напрямів розвитку гірських територій з інтересами держави.

Запропонована в роботі концептуальна модель формування та реалізації стратегії сталого розвитку гірських територій може служити методичним інструментом при побудові конкретних регіональних стратегій розвитку окремих районів та в цілому по Карпатському регіону.

6. Розроблено механізм реалізації стратегії сталого розвитку гірських територій, основними складовими якого є:

- ринкові механізми управління розвитком гірських територій;
- державна політика підтримки розвитку гірських територій;
- повноцінна інтеграція гірських територій Українських Карпат у європейські структури реалізації гірської політики;
- вирішення проблем розвитку на місцевому рівні;
- формування та реалізація програм розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Брошури:**

1. Управління розвитком гірських територій: зарубіжний досвід / Кравців В.С., Стадницький Ю.І, Самольотов П.В. та ін. – Наук. видання ІРД НАН України, Львів, 2001 – 69 с. (6,02 д.а.).

Особистий внесок здобувача: дослідження досвіду управління розвитком Французьких Альп та визначення можливостей використання цього досвіду в умовах України (0,85 д.а.).

2. Небезпечні природні та техногенні процеси в гірських районах Львівської області: стан та прогноз розвитку / Рудько Г.І., Кравців В.С., Самольотов П.В., Кобелька М.В. – Наук. видання ІРД НАН України, Львів, 2001. – 129 с. (11,25 д.а.).

Особистий внесок здобувача: аналіз природних умов Українських Карпат та дослідження еколого-економічних засад господарського та рекреаційного освоєння гірських районів Львівської області (2,53 д.а.).

Статті у фахових виданнях:

3. Самольотов П.В. Оцінка та особливості соціально-економічного стану гірських районів Львівської області // Регіональна економіка. – 2002. - № 4. – С. 135-141 (0,60 д.а.).

4. Самольотов П.В. Стратегія сталого розвитку гірських територій Українських Карпат: формування та механізми реалізації // Регіональна економіка. – 2004. - № 1. – С. 116-123 (1,03 д.а.).

5. Самольотов П.В. Зарубіжний досвід рекреаційного освоєння гірських територій. В зб.: Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Рекреаційна індустрія: досвід, проблеми і перспективи розвитку (Щорічник наукових праць). – Львів: ІРД НАН України, 2000. – С. 218-222 (0,29 д.а.).

6. Самольотов П.В. Проблеми розвитку гірських територій Українських Карпат та європейська гірська політика. В зб.: Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу (Збірник наукових праць). Випуск 5 (XLIII) част 3. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – С. 108-113 (0,34 д.а.).

7. Гулич О., Самольотов П. Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу як напрямок екологоорієнтованої структурної перебудови господарства Карпатського регіону. В зб.: Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Механізми реалізації регіональної політики (Збірник наукових праць). Випуск 2 (XL). – Львів: ІРД НАН України, 2003. – С. 80-87 (0,46 д.а.).

Особистий внесок здобувача: дослідження специфічних природних умов гірських територій для розвитку рекреаційної галузі та визначення шляхів раціонального використання ресурсів гір (0,15 д.а.).

8. Самольотов П.В. Особливості соціально-економічних та екологічних процесів в умовах гірських територій. В зб.: Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика сталого розвитку: принципи формування, механізми реалізації (Збірник наукових праць). Випуск 5 (XXXVI). – Львів: ІРД НАН України, 2003. – С. 175-183 (0,51 д.а.).

9. Самольотов П.В. Проблеми сталого розвитку гірських територій в умовах глобалізації. В зб.: Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Інноваційний розвиток економіки (Збірник наукових праць). Випуск 6 (XLIV). В 4-х част. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – С. 96-102 (0,40 д.а.).

10. Самольотов П.В. Оцінка привабливості регіонів України для іноземного інвестування. В зб.: Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні аспекти розвитку підприємництва (Збірник наукових праць). Випуск VII. – Львів: ІРД НАН України, 1998. – С. 248-258 (0,63 д.а.).

11. Самольотов П.В. Прямі іноземні інвестиції та шляхи їх залучення в економіку України. В зб.: Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Інвестиції і реструктуризація економіки регіону (Щорічник наукових праць). – Львів: ІРД НАН України, 2000. – С. 194-197 (0,23 д.а.).

12. Самольотов П.В. Соціально-економічний механізм реалізації принципів сталого розвитку гірських територій. В зб.: Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. - Чернівці: АНТ Лтд, 2004.- Вип. II. – С. 401-407 (0,63 д.а.).

13. Самольотов П.В. Механізми раціонального використання природних ресурсів. В зб.: Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний потенціал в системі просторового розвитку (Збірник наукових праць). Випуск 2 (XLVI). – Львів: ІРД НАН України, 2004. – С. 156-160 (0,63 д.а.).

Статті у інших наукових виданнях:

14. Кравців П.В., Самольотов П.В. Проблеми регіональної модифікації концепції сталого розвитку та особливості її реалізації в гірських районах. В зб.: Стратегія сталого розвитку Закарпаття: еколого-економічні та соціальні моделі. – Матер. регіональної науково-практичної конференції. - Ужгород: Патент, 2001. – С. 69-75 (0,46 д.а.).

Особистий внесок здобувача: визначення особливостей реалізації концепції сталого розвитку в гірських районах (0,31 д.а.).

15. Самольотов П.В. Засади сталого господарювання в умовах гірських територій. В зб.: Гори і люди (у контексті сталого розвитку). – Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Т. I. Рахів, 2002. – С. 171-175 (0,29 д.а.).

Тези доповідей:

16. Самольотов П.В. Мале підприємництво як фактор соціально-економічного розвитку гірських територій Українських Карпат. У зб.: Підприємництво в Україні: проблеми і шляхи розвитку. Збірник тез доповідей. Львів: ДУ "Львівська політехніка", Інститут підприємництва та перспективних технологій, 2000. – С. 129 (0,06 д.а.).

17. Самольотов П.В. Раціональне використання природних ресурсів як фактор сталого розвитку гірських територій Українських Карпат. У зб.: Україна в ХХІ столітті: концепції та моделі розвитку. Матеріали доповідей V Міжнародного конгресу українських економістів, м. Львів, 22-26 травня 2000 р. (В двох частинах). Редкол.: відповідальний редактор академік НАН України М.І. Долішній – Львів, 2000. – С. 390-392 (0,18 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Самольотов П.В. Формування та реалізація стратегії сталого розвитку гірських територій (на прикладі Українських Карпат). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.10.01 – Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. – Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2005.

В дисертаційній роботі досліджувались теоретичні засади, передумови, закономірності переходу суспільства до сталого розвитку та проблеми їх адаптації до специфічних умов гір. Визначено систему класифікаційних ознак та факторів, що характеризують особливості розвитку гірських територій. Проведено аналіз соціально-економічної та екологічної ситуації в гірських районах Українських Карпат, що дозволило зробити висновок про проблемність гірських територій та необхідність активної допомоги з боку держави.

Запропоновано методику комплексної оцінки рівня їх розвитку, яка базується на порівнянні умов та результатів розвитку за комплексом ознак на фоні відповідних середньообласних показників. В роботі розроблено концептуальну модель формування стратегії сталого розвитку гірських територій. Розкрито зміст та обґрунтовано структуру соціально-економічного механізму реалізації принципів сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток, стратегія, регіон, гірські території, оцінка рівня розвитку, соціально-економічний механізм.

АННОТАЦИЯ

Самолетов П.В. Формирование и реализация стратегии устойчивого развития горных территорий (на примере Украинских Карпат). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.10.01 – Размещение производительных сил и региональная экономика. – Институт региональных исследований НАН Украины. – Львов, 2005.

В диссертации исследованы теоретические основы устойчивого развития, предпосылки и закономерности перехода общества к устойчивому развитию. Сформулирован методический подход к региону как сверхсложной социально-эколого-экономической системе, обоснована структура и схема взаимодействия ее составляющих в условиях устойчивого развития. Определена система классификационных признаков и факторов, определяющих специфику и особенности развития горных территорий. Сформулированы принципы устойчивого развития горных территорий.

Проведенный в работе анализ социально-экономической и экологической ситуации в горных районах Украинских Карпат подтверждает вывод о проблемности горных территорий, которые не способны самостоятельно решать многочисленные социально-экономические и экологические проблемы, поэтому им необходима активная помощь государства.

Предложена методика комплексной оценки уровня развития горных районов, которая базируется на сравнении условий и результатов по комплексу признаков на фоне соответствующих среднеобластных показателей.

В работе предложена концептуальная модель формирования стратегии устойчивого развития горных территорий. Проведенное исследование позволило определить приоритетные направления развития горных районов Украинских Карпат: повышение эффективности сельскохозяйственного производства, развитие пищевой и перерабатывающей отраслей АПК; развитие рекреационной сферы и туризма на основе рационального использования рекреационных ресурсов региона; организация в будущем высокотехнологичных производств с повышенными требованиями к чистоте окружающей среды; содержание природно-заповедных объектов; реализация региональной политики малого бизнеса.

Раскрыто содержание социально-экономического механизма реализации принципов устойчивого развития горных территорий, основными составляющими которого являются: государственная политика поддержки горных территорий, рыночные механизмы управления развитием, полноценная интеграция в европейские структуры горной политики, формирование и реализация целевых отраслевых и комплексных региональных программ развития, решение проблем развития горных территорий на местном уровне за счет участия территориальных общин и органов местного самоуправления.

Предложенная модель может служить методическим инструментом при построении конкретных региональных стратегий развития отдельных районов и в целом по Карпатскому региону.

Ключевые слова: устойчивое развитие, стратегия, регион, горные территории, оценка уровня развития, социально-экономический механизм.

SUMMARY

Samolyotov P.V. Formation and realization of the sustainable development strategy of mountain areas (by the example of the Ukrainian Carpathians). - Manuscript.

Thesis on competing a Candidate's degree in Economic sciences by speciality 08.10.01 - Location of productive forces and regional economy. - Institute of Regional Research of the National Academy of Science of Ukraine. – Lviv, 2005.

In the dissertation theoretical bases, principals, laws of the transition of society to sustainable development and problems of its adaptation to the specific mountains conditions were researched. The system of classification attributes and factors which characterize features of the development of mountain territories is determined. The thesis includes the analysis of a social, economical and ecological situation in mountain areas of the Ukrainian Carpathians, which has allowed to draw a conclusion on the problematical state of mountain territories and necessity of active government assistance. The complex methodology of mountain areas development that is based on the comparison of conditions and results of development by means of attribute system on respective territorial indicators was degreed.

In the dissertation the conceptual model of the formation mountain areas sustainable development strategy is developed. The essence and structure of the social and economic mechanism of the realization of sustainable development principles are determined.

Keywords: sustainable development, strategy, region, mountain areas, the estimation of development level, the social and economical mechanisms.